

DE VERDEDIGING

Fridolin Schley

De verdediging

Uit het Duits vertaald
door Anne Folkertsma
en Marianne van Reenen

Anne Folkertsma ontving voor deze vertaling
een projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Oorspronkelijke titel *Die Verteidigung*

© 2021 Hanser Berlin in der Carl Hanser Verlag GmbH & Co. KG,
München

Nawoord © 2023 Fridolin Schley

© 2023 Nederlandse vertaling Anne Folkertsma
en Marianne van Reenen / Uitgeverij Wereldbibliotheek

Alle rechten voorbehouden

Foto op p. 5 © BPK / US-Army

Omslagontwerp Nico Richter

Omslagfoto collectie Bundesarchiv

Foto auteur © Juliane Brückner

NUR 302

ISBN 978 90 284 5253 4

www.wereldbibliotheek.nl

Aangeklaagde Ernst von Weizsäcker (rechts op de foto) in gesprek met zijn zoon Richard von Weizsäcker in de rechtszaal tijdens het Wilhelmstraßeprocess, 1949

I

De waarheid zal u vrijmaken. Misschien gaat zijn dooptekst hem opeens door het hoofd en roept iets in hem wakker, of fluistert hij de woorden datzelfde moment al, ter bezwering van de zaal voor wat komen gaat: als dan de Zoon u vrijgemaakt heeft, zult u werkelijk vrij zijn. Hij moet het warm hebben, hij heeft zich op weg hierheen gehaast, hij moet het koud hebben, het is winter en ze hebben vannacht niet gestookt. Niemand mag zich hier prettig voelen. Terwijl hij aandachtig naar zijn eigen stem luistert, komen er ook andere geluiden uit de stilte naar voren, zwelt een gegons van klanken langzaam aan en ontstaan er rondom hem contouren, eerst vagelijk de balustrade waarop hij leunt, de grote ruimte onder hem, de rechte hoeken van zware tafels, rijen stoelen met daarvoor lessenaren, de lijnen tot vlakken vervloeid, zodat je ze voor de vlakken van een speelbord zou kunnen houden, tot ze steeds scherper worden en er zich afzonderlijke figuren tussen aftekenen, tot leven komen en peilend om zich heen kijken, alsof ze elkaars bestaan aanvankelijk slechts vermoeden en er uiteindelijk zeker van zijn.

Kan Richard als hij zich over de balustrade van de publieke tribune buigt en recht naar beneden kijkt, zien dat het bij de drie lange, van het eigenlijke gebeuren van de zitting iets afgezonderde tafels voor het ondersteunend personeel al van de medewerkers wemelt? Daar zouden alle plaatsen reeds bezet kunnen zijn, mensen taxeren elkaar, bakenen hun territorium af met paperassen, pennen worden tevoorschijn gehaald, kabels uitgerold, koptelefoons opgezet, sommigen luisteren met opengesperde ogen naar het niets, alsof ze op voorhand geschrokken

zijn van wat ze hier zullen horen en vooral geen onwennigheid met de nieuwe techniek willen laten doorschemeren. Hoofden knikken, tenen wippen, de bedrijvigheid in de zaal valt op, juist doordat ieder voor zich zijn best lijkt te doen de geboden kalmte uit te stralen, het aanzwellende geluid juist doordat bijna iedereen zwijgt. Een nerveuze rust door het geschuif met stoelen, geklikklak met de gespen van leren tassen, geblader in de procesorde of in het lokale dagblad, want vandaag staan ze er allemaal in. Van hierboven kan Richard de kop op de voorpagina waarschijnlijk niet lezen, maar hij zal hem kennen, van de aanplakzuilen onderweg naar de rechtbank: *Vervolgprocessen hervat!* en *Die Neue Zeitung* uit München heeft van tevoren al verkondigd: *Het proces wordt het grootste en omvangrijkste van allemaal – niet alleen vanwege het aantal beschuldigde prominenten, maar ook vanwege de taak die de aanklagers zichzelf hebben gesteld. Zij willen bewijzen dat het gros van de Duitse diplomaten en ambtenaren bij de ministeries in een nog tot voor kort onvermoede mate directe verantwoordelijkheid draagt voor de vernietiging van mensenlevens, voor oorlogsmisdaden, voor gemeenschappelijk beraamde, planmatige roof en moord, en dat de Duitse ambtenarij bij de uitvoering van de van hogerhand bevolen misdaden zelfs deels verder is gegaan dan haar opdrachtgevers.* Daaronder de foto's van een paar beklagden met een naambordje voor de borst, boevenportretten, DARRÉ, Richard W., DIETRICH, Otto – en helemaal links, vóór de anderen, zijn vader.

De kranten ritselen, alles knispert als een lopend vuurtje dat zich verspreidt via de tafel van de notuliste, die net de sluiting van haar stenograaf openklikt, tot in de hoek van de zaal waar twee technici van de Bayerische Rundfunk de poten van een statief vastzetten. Boven hen is op de kroonlijst van de lambrijsing een luidspreker aangebracht, die knettert en vervolgens dof plopt omdat een bode de microfoon op de tafel van de rech-

ters test, met zijn wijsvinger op de verchromde ribbels van het kopje tikt, zodat er overal in de zaal hoofden zijn kant op draaien. Alle onrust ebt weg en neemt weer toe zodra hij daarnaast twee gloeilampen in het tafelblad draait, de schroefdraden knerpen, een geluid dat overgaat in het zich voortslepende, metalige gesnerp van de elektrische tram, die nu buiten langskomt op de Fürther Straße en dat Richard eraan herinnert dat er daarbuiten een wereld is, steden, bergen en de zee. Misschien is hij ook te diep in gedachten verzonken om het geluid van de tram bewust te registreren, en om te merken dat ondanks de kou de ramen nog even zijn opengedaan en de zware groene gordijnen opzijgeschoven om de ruimte te luchten, dat de dunne vitrage erachter opbolt en de binnenvallende morgenzon diffuus naar binnen laat vallen. Stof dwarrelt op als de bode op de leren bekleding van de stoelen van de rechters klopt, en glinstert in het licht, dat tegelijk de gepoetste schoenen van de aanklagers laat blinken en ertegenover in de zijden applicaties op de toga van de verdedigers wordt weerkaatst, terwijl die ernstig een stapel dossiers voor zich neerleggen en plaatsnemen; het spiegelt zich in het glas van de tolkencabines en wordt uiteindelijk gevangen in de bronzen vruchten boven het portaal van de ingang, waar naakte jongemannen met doeken de boom van de kennis flankeren, slangen uit de haardos van Medusa kronkelen, en er vleugels aan haar afgehakte, van pijn vertrokken hoofd ontspruiten. Zonder een spier te vertrekken staan de beide soldaten van de wacht links en rechts van de ingang, met de bajonet op het geweer gestoken, kijken met lege blik voor zich uit of zien dat een van de beklaagden zijn bril afzet en even op de glazen ademt, dat moet Otto von Erdmannsdorf zijn. De twintig mannen zitten zo dicht op elkaar dat vrijwel niemand beweegt, en zwijgen met een stalen gezicht, alsof hun verachting voor de anderen hen beschermt, ze staren moe voor zich uit. Hun afgebakende gedeelte is het stilste in de ruimte, de wijzers van de klok boven hen staan op 8.43 uur,

en de bode legt de hamer op de tafel van de rechters, schuift de standaard met de Amerikaanse vlag iets verder naar het raam, dan staan de wijzers op 9.02 uur, een cameraman struikelt op de traptreden naar de getuigenbank, houdt zich maar net staande en iemand lacht, waarna een jonge tolk met een zwart brilmonatuur zich in zijn cabine betrappt voelt en het hapje brood waarop hij kauwt niet meer door de keel krijgt, hij schuift het stiekem van de ene wang naar de andere. Mensen hoesten, bestuderen hun nagels, en op de perstribune krassen er al pennen over het papier, vangen de sfeer, verzamelen eerste impressies van de onrustig roffelende vingers van de verdedigers, het gefluister op de publieke tribune en de vaalheid van alles – het lijkt wel met rijp overtrokken – wanneer de tl-buizen aan het plafond flikkerend aan springen en er achter de vensterspleten van de radioverslaggevers een fractie van een seconde schimmige gedaantes oplichten, opgeschrokken spoken.

Misschien weet Richard even niet meer wat hij hier eigenlijk te zoeken heeft. Misschien doet het zachte, van zeker veel meer dan honderd toeschouwers uitgaande geruis achter zijn rug en de nerveuze drukte vóór hem in de zaal hem denken aan *Fidelio* in Göttingen of aan *Der Rosenkavalier*, aan het moment dat het orkest kort voor het begin aan het stemmen is en de verwachting door de vals klinkende chaos alleen maar groeit, tot aan de plaatsen helemaal achterin, waar Hartmut, Peter en Wolfgang nu zonder hem zitten met kaartjes van één mark; hij denkt aan de terugweg na de opera, aan hoe zij bevlogen melodieën neuriën en de avondklok van tien uur al gauw gevaarlijk dichtbij komt, hoe ze uiteen zullen gaan, eerst rustig aan, alsof ze boven de tijd staan, maar daarna met de minuut haastiger, tot ze bijna rennen, niets is bevrijdender dan in je eentje door de nacht rennen. In Göttingen zitten zijn medestudenten net in een ratjetoe van afgedragen, geverfde legerkleding in de collegebanken, terwijl hier een van de beklaagden de knoop van zijn stropdas aantrekt – dat

moet Schellenberg zijn – en Richard denkt aan de hunkering naar muziek sinds de oorlog. Naar kennis, naar een ruime denkwereld en ruimhartige maatstaven, die de rechtenfaculteit alleen in bepalingen en benepen paragrafen aan hen overbrengt, meestal zonder veel context – en ook nu kan hij het geheel des te minder bevatten naarmate hij meer op details in de zaal vóór zich focust. Schakeringen van bruin in het hout, van grijs in de pakken, alleen het rode pluche van wat gestoffeerde stoelen licht fel op tussen de rijen tafels, die naar partij en functie zijn ingedeeld, tussen de veel te volle banken achter afscheidingen en op basis van bevoegdheid samengestelde carrés – hoekige territoria, een strak ingedeelde procedure, elke vorm sluit aan op een andere en vormt daarmee al een onderdeel van een daaropvolgende grotere structuur, de heilloze poging om uiterst precies te onderscheiden wat er zich tijdens het ordenen alweer aan onttrekt. Hoe moeten ze daarin gerechtigheid vinden?

De rechters lijken vrij van zulke twijfel, ze moeten wel. Over een paar minuten zullen Powers, Christianson en Maguire achter hun massieve blokachtige tafel plaatsnemen, die drie treden boven het gebeuren uittorent, en de voorzitter zal de microfoon voor zich aanzetten en na een schrille pieptoon van de geluidsinstallatie zaak XI van de vervolprocessen van Neurenberg openen, *The United States of America versus Ernst von Weizsäcker et alii*. De procedure volgt de richtlijn van het tribunaal tegen de belangrijkste oorlogsmisdadigers conform het Statuut van Londen en de uitbreiding ervan op basis van Wet nr. 10 van de Geallieerde Controleraad. Na deze openingswoorden kondigt hij aan dat de komende maanden het gedrag van afzonderlijke personen wordt onderzocht, die mogelijk ten onrechte hebben gemeend met de duivel te kunnen spelen, of de oude, overgeleerde rechtsnorm aanhingen dat koningen niets fout kunnen doen en dat oorlog alleen een sport voor koningen is.

Misschien komt het door de verrassend zachte stem van Chris-

tianson, die voor een behoedzame ondertoon in zijn zinnen zorgt, dat Richard hem amper zal kunnen volgen en telkens weer af-dwaalt, hoewel hij maar al te goed weet dat hij zich moet verman-nen, dat nu alles op het spel staat waarvoor ze de afgelopen maanden dag en nacht hebben gewerkt. Zelfs hun eigen honderd-maal geformuleerde tegenargumenten heeft hij niet meer netjes paraat – *nulla poena sine* enz. en dat ze op deze wijze toch geen recht kunnen doen aan een man die altijd alleen maar vrede heeft nagestreefd en zijn leven daar vaak voor op het spel heeft gezet. In plaats van zich op de opening en mogelijke tegenspraak te concentreren, zal Richard zich afvragen of zij hier in de rechtszaal uiteindelijk niet allemaal een rol spelen in het grote drama van de geschiedenis dat hen tegelijk overmant. Voor God zijn wij al-lemaal zondaren – hij denkt dat niemand zijn vaders daden kan begrijpen als hij naast de dossiers niet ook zijn karakter kent, en dat zelfs hij het in feite uitgerekend aan het nu stuk voor stuk, blad voor blad blootgelegde kwaad te danken heeft dat hij hem alsnog nader komt. Dat het gezicht van zijn vader, die voort-durend perfecte zelfbeheersing nastreeft, uit de plooi raakte toen ze elkaar na zijn arrestatie voor het eerst terugzagen. Dat ze hun handen vóór de gesprekken in de gevangenis bij wijze van groet tegen het hen scheidende draadrooster leggen. Een zinnetje van vader: Ze begrijpen me helemaal – of helemaal verkeerd.

Maar dat is later, als het überhaupt gebeurt. Op dit moment leunt Richard nog op de balustrade van de publieke tribune, en als hij, net als op zijn trektochten door de bergen, wanneer hij in een afgrond kijkt, schrikt van de diepte en zich er tegelijk toe aangetrokken voelt, vraagt hij zich af of vallen voelt als vliegen, al is het maar heel even. Hij kijkt langs de gesloten rijen van aanklagers en verdedigers. Daar is Kempner, hun tegenstander, hun vijand volgens Hellmut, hij is als enige nog niet gaan zitten, maar staat voor zijn plek, ongeduldig als een bokser, klaar voor de aanval, één hand uitdagend in de broekzak gestoken, in de

andere een zwarte bril waarvan hij één pootje nonchalant tussen de lippen heeft gestoken. In de aanklacht heeft Kempner de ambtenaren van de ministeries een bende moordenaars genoemd, zonder wier vakwerk Hitlers plannen al vroeg zouden zijn mislukt. Hij beschouwt ze als onbenullen in krijtstreepbroek, niet minder schuldig dan degenen die de doden in Treblinka zelfs de tanden uit de mond lieten breken. Hellmut ziet hem als een hondsdol keffertje dat niet op zoek is naar de waarheid, maar zint op wraak, omdat Göring hem uit de Pruisische overheidsdienst heeft ontslagen, vanwege *eendaadse samenloop: politieke onbetrouwbaarheid en persisteren in Jodendom*. Een compleet dossier heeft Hellmut over hem aangelegd. Fluisterend noemen de andere verdedigers hem dr. Sixtus Beckmesser of Kempner-Freisler.

Tegenover hem zit Hellmut, die hem geen blik waardig keurt. Kalm bladert hij in zijn paperassen, glanzende pommade in zijn streng achterovergekamde haar. Hellmut ziet er jong uit, lijkt verdwaald in het enorme paleis van justitie, onervaren in strafzaken. Ze zullen hem onderschatten, maar dat is een voordeel. Hij wil zich voor de rechtbank inhouden, zich positief onderscheiden van de agressie van andere advocaten en de aanklagers: zij zitten er alleen maar op te wachten dat ik mijn gal spuw, de ene partij om zich achter ons te verschuilen, de andere om ons als onverbeterlijk af te schilderen. Wij moeten het subtieler spelen, via connecties, had hij gezegd, via Marion en Boveri, en we hebben ook nog iemand nodig bij *Christ und Welt*. Niemand mag weten dat hij bij de partij heeft gezeten, daar zou Kempner van smullen, *un repas pour le bourreau*, Hellmut spreekt vloeiend Frans. Richard vindt hem soms griezelig zelfverzekerd.

Naast Hellmut zitten de verdedigers van de andere beklagden, Achenbach en Elisabeth Gombel, de enige vrouw, haar gestifte lippen lichten op tussen al het kleurloze goed. Hellmut vindt dat ze een Griekse neus heeft. Kaarsrecht en roerloos torent

ze op uit de rij, terwijl de mannen rondom haar zich als nerveuze metaaldeeltjes rond een magneet naar haar lijken te richten, wijdbeens wippen, uitvoerig gapen. Haar mandant Bohle heeft als enige aangekondigd schuld te bekennen, blijkbaar wordt hij door de anderen in hechtenis gemedend, zijn er klop-partijen, krijgt hij de goorste klussen in de schoenen geschoven. De rijksministers en de brigadegeneraals spreken elkaar zelfs achter de tralies nog loyaal met hun titels aan. De advocaat schuin achter Gombel kan zijn ogen niet van haar blonde kruin afhouden, dat moet Fröschmann zijn, de advocaat van Berger. Die is naar verluidt in Wit-Rusland bij massale verkrachtingen en moord op vrouwen en kinderen betrokken geweest, kwam er speciaal voor uit Berlijn en nam op de terugweg meteen nog wat dwangarbeidsters mee die Dirlwanger op het SS-hoofdkantoor voor hem regelde, tegen twee flessen schnaps per vrouw. De bruutheid staat op zijn gezicht te lezen, alles wijst naar beneden, de verbeterde mondhoeken, de wenkbrauwen, de wangen van diep ingekerfd deeg. Zijn kaken malen, hij kijkt onbewogen om zich heen, zelfs Dietrich en Schellenberg lijken links en rechts afstand van hem te willen nemen. Onbehouwen SS-mannen als Berger proberen achter ons in de luwte te blijven, vermoedt Hellmut, maar dat mogen wij niet toelaten, we hebben ze nodig, ontaard als ze zijn. Want zij belichamen exact wat jouw vader op het ministerie wilde verhinderen.

Vader is op zijn plek een beetje weggezakt en kijkt voor zich uit, op het oog naar de lege tafel van de rechters, maar Richard denkt dat hij eroverheen kijkt, iets hoger, door de kier tussen de gordijnen en het raam naar buiten, en daar de horizon zoekt, een of andere fletse glimp van de stralende toekomst die ooit voor hem lag. Eén lange lijn, de grote verbanden, geen gekrabbelde notities in dossiers en voor gezien geparafeerde documenten. Zijn vader is in hechtenis mager geworden, zijn kin nog wijken-der, zijn ogen schijnbaar in diepe grotten verzonken, een keurige

scheiding in zijn dunne witte haar, maar zijn pak is hem te groot geworden, een sleets kostuum, dat slap en vormeloos om hem heen hangt. Alleen al dat zwarte driedelige pak onderscheidt hem van het uniforme grauw van de anderen, en het verbaast Richard dat Hellmut dat niet heeft voorzien en voorkomen. Richards vader zal ten voorbeeld worden gesteld als vertegenwoordiger van de oude ambtelijke elite, heeft hij de verdedigers ingepeperd, wij moeten elke indruk dat hij zich van de anderen onderscheidt vermijden. Het is al erg genoeg dat hij daar helemaal in de hoek van de beklagdenbank zit, hij is de belangrijkste verdachte van dit proces, het draagt zijn naam. Afgelopen jaar zat Göring daar nog, uitgerekend Göring, die botte, pronkende fazantenhaan. Op ingehouden dramatische toon en met de onverstoorbaarheid van een man die van elk groot podium geniet, zat hij dagenlang op te scheppen tegen de van ontzetting verstomde zaal. Destijds was Richard met Marion en Axel speciaal uit Göttingen gekomen om hem met eigen ogen te zien, die sluwe aanstellerij van hem, die donkere zonnebril in het licht van de schijnwerpers dat de knopen van zijn maarschalksuniform liet blinken, zonder militaire onderscheidingen: een groteske circusdirecteur.

Hoe klein lijkt vader vanaf hier daarentegen, denkt Richard, hij zit er met gebogen rug bij, ineengezakt in de beklagdenbank, er is iets uit hem geweken wat hem statuur en stabiliteit verleende, maar wat ook zo veel woog dat het hem tegenhield, dat hij bleef, zo zegt hij zelf, om te redden wat niet te redden viel en terwijl de last van het falen nu langzaam van hem afvalt, legt die zich misschien al als een koude hand in de nek van Richard, die zich steeds meer aan de balustrade moet vastklampen omdat de duizeligheid weer vat op hem krijgt, net als het gevoel dat er iemand vlak bij hem staat en al zijn bewegingen gadeslaat of ze hem influistert. Er is iets op hem overgegaan, alleen al omdat een vrij man de man in ketenen de baas is, *een omkering van de wederzijdse hulp- en beschermplicht van ouders en kinderen*, zal

zijn vader later schrijven. De tl-buizen aan het donkere cassette-plafond flikkeren weer, de ruimte glijdt weg, het duizelt Richard, maar niet alleen door de last die op hem drukt, maar ook, naar mate de druk op hem toeneemt, door een vreemd euforisch verlangen en doordat hij zich sterker voelt worden door deze zware nabijheid van zijn vader, hij voelt dat hij hem op zijn schouders zou kunnen nemen en door het vuur dragen en hij herinnert zich een zomervakantie in Tirol uit zijn kindertijd, toen zijn vader met hem in een bootje naar het midden van de Möserer See roeide, waar bloedzuigers zaten, en hem toen sommeerde alleen naar de oever te zwemmen – Richard hilde en smeekte, want hij kon toch nog helemaal niet zwemmen, maar vader dreigde dat de monsters uit het meer hem zouden komen halen als hij niet zwom. Dat alles om hem heen even vervaagde toen vader hem erin gooide, dat hij door kilte werd omvangen. Dat de schaduwen in de diepte aan hem trokken en hem tegelijkertijd droegen terwijl hij panisch door de schittering spartelde die de zon voor hem in het water strooide.

Misdaden tegen de menselijkheid worden hem ten laste gelegd, zal de rechter straks betogen, misdaden tegen de vrede, oorlogsmisdaden, en hij zal vragen wat de verdachte hierop te zeggen heeft, of hij een advocaat heeft, en zijn vader zal in de plotseling invallende stilte, waarin alleen het zachte gesnor van een camera te horen valt, een beetje naar achteren wippen en zeggen: ‘Kunt u dat herhalen alstublieft.’

‘Do you have a counsel to represent you?’

‘Ja.’

‘Has the indictment in the German language been served to you at least thirty days ago?’

‘Ja.’

‘How do you plead to his indictment: guilty or not guilty?’

‘Kunt u dat herhalen alstublieft! U praat te snel, dit is niet te verstaan.’

Vaders eerste woorden klinken nog wat hees, weerkaatsen nog wat aarzelend door de zaal, alsof het de eerste zijn die hij sinds lange tijd uitspreekt en hij zich elk afzonderlijk woord eerst moet herinneren en de klanken met moeite moet vormen, maar met ieder volgend antwoord verraden zijn vaste stem en houding steeds duidelijker wat dit hele gebeuren voor hem is: een aanfluiting – dat men zijn uitspraken als ongeloofwaardig zou kunnen aanmerken, dat hij publiekelijk voor zijn karakter moet pleiten. Een affront, alleen de aanklacht al, waarin wantrouwen duidelijk de boventoon voert, en dat hij, die met de subtiel opererende kunst van de diplomatie altijd in het verborgene naar een compromis streefde, hier nu door amateurs aan de schandpaal wordt genageld. Hij verwacht begrip. Het liefst zou hij zwijgen, uit stil protest tegen deze pseudorechtbank, die hem niet over zijn eigen idealen, vrede en menselijkheid, hoeft te beleren. Zijn falen zal hem als schuld ten laste gelegd worden. Maar de enige instantie op aarde die hem daarvoor had kunnen aanklagen was het *Volksgerechtshof*, de nazirechtbank van Freisler, geweest – wegens hoogverraad jegens Hitler. Een moreel oordeel vellen mag God alleen.

‘Ik pleit niet-schuldig.’

Richard weet dat ze moeten uitkijken, dat de gekwetste trots en verontwaardiging van zijn vader een hoogmoedige indruk kunnen maken, op verblinding lijken, ze mogen niet dezelfde fout maken als Göring of Dönitz en een hoffelijke behandeling eisen. Zelfs op Richard maakt vader soms een verblinde indruk, altijd maar gekrenkt. Eigenlijk kent hij hem alleen als een gekrenkt man, van Weimar tot Neurenberg. Stomverbaasd toen zich in maart een proces tegen hem begon af te tekenen, diep teleurgesteld, zoals hij schreef, *dat iedereen vogelvrij was die met dit regime te maken had gehad, of het nu als aanhanger was of als meeloper of in stil of nog zo luidruchtig verzet* – alsof ze het niet zonder een ervaren strategie als hij zouden kunnen stellen. Zelfs

in de dagen na de capitulatie had hij nog vanuit Rome wijdlopijge schetsen voor een mogelijk toekomstig beleid opgesteld. *Wat zich nu voltrekt is immers niets anders dan een inval van Aziatische barbaarsheid in Europa. Arm in arm met het bolsjewistische Rusland zullen we fysiek wellicht bijkomen, maar tegelijk moreel bezwijken. We moeten ons eerst instellen op een lang, moeizaam en gecompliceerd politiek spel tussen de bezettingsmachten in West en Oost. Gezien de huidige toestand van Duitsland zou deze hele benadering verouderd en niet-legitiem kunnen lijken. Maar als wij met een beproefde methode weer grip op ons eigen territorium proberen te krijgen, is dat geen terugval in nationalisme. Het is slechts het uitoefenen van ons natuurrecht.*

Alsof Duitsland daadwerkelijk nog steeds in de positie verkeerde dat het voorwaarden kon stellen, met gedekte kaarten kon spelen. Alsof na donkere jaren nu eindelijk een groots tijdperk zou aanbreken.

De wijzers staan op 10.14 uur, en Richard heeft zijn ogen gesloten om de duizeligheid te laten verdwijnen, achter hem kraspen pennen op papier, en hij herinnert zich dat het meer in Tirol zo koud was dat die kou amper van grote hitte te onderscheiden was en hij het gevoel had in het water te verbranden, de wijzers staan op 10.14 uur, en hij denkt nu beslist niet aan Tirol, maar heeft iets anders aan zijn hoofd, vraagt zich misschien af of hij werkelijk hier is om het leven van zijn vader te redden, de eer van de familie, of omdat hij wil weten wie hij eigenlijk is, wie zij tweeën zijn, omdat hij iets moet leren wat niemand voor hem in Göttingen op basis van wetsteksten weet te classificeren – over de tijd die achter en voor hen ligt, hij is een leerling, in de woorden van zijn vader: Tvenaarsleerling die ik was. Alles tolt, in Richard, in de zaal en om hem heen, de vraag of je je het kwaad al kunt voorstellen nog voor je het hebt gezien, of je het nog kunt verhinderen als het al aan de gang is, of iemand vrij van schuld kan blijven in een tijd die alleen maar verschillende manieren

biedt om de fout in te gaan, en de vraag waar de antwoorden te vinden zijn, in de aantekeningen en decreten die men nog kan nalezen of in het archief van het eigen geheugen met zijn vertakte gangen en rijen kamers propvol kasten en onbegrensde verbanden waardoor de gedachten tevergeefs ronddolen, de waarheid zal u vrijmaken: dat waren de laatste woorden die moeder vader op weg heeft meegegeven toen hij in juli naar Neurenberg toog, en Richard zal ooit zeggen dat er nu geen gevoelens meer hoeven te worden ontzien, want hoe eerlijker we zijn, des te groter is onze vrijheid. Dat de blik de Duitsers terugvoert in de donkere afgrond waaruit ze bevrijd moesten worden, dat het, zelfs als de meeste hadden geloofd dat zij voor de goede zaak van het eigen land hadden gestreden en ook geleden, niemand die zijn ogen en oren opendeed kon zijn ontgaan dat er deportatietreinen reden, hij zal zeggen dat een joodse wijsheid luidt: Het geheim van de verlossing heet herinnering, en dat er geen definitief verworven zedelijke volmaaktheid bestaat, voor niemand en geen enkel land, want als mensen hebben wij geleerd dat wij als mens bedreigd blijven.

Maar dat is later. Bijna veertig jaar later, als hij in een andere zaal voor een rij bloeiende gele margrietten staat, zijn hoofd aan het eind een beetje optilt en op het moment dat hij opkijkt zegt: Laten wij op deze achtste mei de waarheid zo goed we kunnen onder ogen zien.

Op 1 april 1938 trad Ernst Freiherr von Weizsäcker toe tot de NSDAP, lidmaatschapsnummer 4 814 617. Twee dagen later werd hij in Berlijn benoemd tot staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, met terugwerkende kracht per 19 maart. Daarmee was hij onder minister van Buitenlandse Zaken Joachim von Ribbentrop de hoogste diplomaat van het Rijk. Dat bleef hij vijf jaar lang. Op 23 april 1938 ondertekende Weizsäcker zijn toetredingsverzoek tot de SS. Kort daarna werd hij gedetacheerd bij de persoonlijke staf van SS-Reichsführer Heinrich Himmler, en op 9 november, de dag van de jaarlijkse gedenkmars naar de Feldherrnhalle in München, zwoer hij als SS-Führer de eed op Adolf Hitler. Op de verjaardag van Hitler kreeg hij de eervolle rang van Oberführer. In januari 1942 bevorderde Heinrich Himmler hem tot SS-Brigadeführer. En hij verleende hem de SS-ring met de doodskop en de eredegen.

Voor sommigen spreken deze historische feiten boekdelen, voor anderen zijn het enkel nietszeggende etiketten of juist Weizäckers slimme camouflage om het regime van binnenuit te dwarsbomen. Zelf beschreef hij het later als een noodzakelijk offer voor zijn vredesmissie. Wie doet er hier onverfrozen, wie is er vooringenomen? Wie zou niet Robert Kempners verbijstering delen toen Weizsäcker, die zich gedroeg als een beschaafd, achtenswaardig man, voor het gerecht zijn rol in het Jodenvraagstuk bagatelliseerde als die van een *doorgeefluik in deze afschuwelijke kwesties*. Anderzijds stond hij aanvankelijk helemaal niet op de lijst van de openbaar aanklagers. Op de radio en in de pers had Kempner alle voormalige medewerkers van het ministerie